

Polens partisystem — några kompletteringar

I Statsvetenskaplig Tidskrift diskuterar Jan Åke Dellenbrant¹ partisystemet i Polen och dess möjliga utveckling mot bakgrunden av de aktuella händelserna i december 1981. Uppsatsen på knappa tre sidor är enligt författaren en utvidgad version av ett inlägg han gjort vid ett seminarium om Polen, arrangerad av Avdelningen för Öststatsforskning vid Uppsala universitet. Materialet har kompletterats vid ett besök i Polen i november 1981. Trots sin blygsamma omfattning och försiktiga formuleringar innehåller artikeln oklarheter och vilseledande påståenden som kan vara värda att påpekas.

I sin analys om Polens partipolitiska utveckling utgår författaren från tre modeller: (1) hegemoniskt partisystem, (2) koalition och (3) flerpartisystem som "alla haft stor aktualitet före händelserna i december 1981". Eftersom stor aktualitet upprepas några gånger ställer sig frågan hur aktuella modellerna (2) och (3), en koalition resp ett flerpartisystem egentligen var i ett land vars partipolitiska system sedan 1945 dominerats av sovjetiska intressen, vilka Sovjetunionen hittills inte behövt göra några avkall på. En lösning som den i Tjeckoslovakien efter 1968 beaktas inte alls som en möjlig alternativ utveckling för Polen trots att undantagstillståndet den 13 december 1981 tydligen varit i kraft innan artikeln gått i tryck och trots en rad tidigare liknande erfarenheter från Östeuropa.

Tecken på någon form av ingrepp saknades inte: (1) Den ökande flyktingströmmen från Polen vid denna tidpunkt kunde tolkas som ett uttryck för att många polacker själva inte hyste några förhoppningar om en demokratisk utveckling. (2) Den östtyske partichefen Honecker sade redan i november 1981 att i Polen var "konfrontationen oundviklig". (3) I december 1981 fick Jaruzelski besök av två sovjetiska politbyråmedlemmar, KGB-chefen Andropov och Kirilenko. (4) Ett planerat möte med den franske premiärministern Mauroy inställdes på begäran av Jaruzelski som (5) samtidigt förde många hemliga samtal med överbefälhavaren för Warszawapaktens styrkor, marskalken Kulikov. Frågan gällde bara när och i vilken form ett ingripande skulle ske.

Militärstyret förefaller författaren betrakta som ett militärt maktövertagande utan att klart påpeka det faktum att militären sattes in av regeringschefen själv. Visserligen finns det antydningar om detta faktum, men så pass oklart formulerade att en mindre insatt läsare lätt kan få intrycket av någon slags verklig militärkupp bakom "maktövertagandet". Militärstyrets införande tillkom förresten inte över en natt utan var väl förberett av Jaruzelski under minst ett år.² "Förenade arbetarpartiet kommer även i framtiden att spela en viktig roll." Hur annars? Det som maktövertagandet innebar ju inte att det tidigare styret avsattes, utan att det togs in fyra militärer

i den förutvarande regeringen, dvs det hegemoniska draget förstärktes, men partisystemet sattes ej ur skick.

Som alltid när ett politiskt arbete behandlar ett område där bedömningarna liksom terminologin är diametralt motsatta, hade det varit värdefullt, för att inte säga ett krav, att utöver "ansågs" eller "bedömdes" anmäla om bedömningen kom från regimtrogna eller regimkritiska personer. Det sägs att platserna i Sejmen som fördelas mellan tre partier och partilösa inte fördelas genom val utan genom överenskommelser mellan partierna före valen. Är det fråga om frivilliga överenskommelser eller är det utnämningar av det maktavande partiet? Är partierna i Polen överhuvudtaget partier i västerländsk mening? Redan Antonio Gramsci³ påpekade att även ett kommunistparti, som ursprungligen var en del av ett pluralistiskt system och tävlade om makten i konkurrens med andra partier, i ett enpartisystem i diktaturställning förlorar karaktären av ett politiskt parti i vår mening. Det förvandlas till en integrerad del av maktstrukturen med främst organisatorisk, propagandistisk och polisiär funktion. Ett sådant parti är sedan i första hand maktavarnas och de privilegierades sammanslutning, och dess medlemmar uppfattar sitt medlemskap som en väg in i dessa grupper. Eftersom partierna och det system de bildar byråkratiseras sedan i högsta möjliga grad, försvinner varje spår av demokratisk beslutsprocess inom partiet också. Det rör sig helt enkelt inte längre om politiska partier i begreppets klassiska betydelse.

Dellenbrant förbiser att det polska förenade arbetarpartiet — i likhet med kommunistpartierna i Sovjetblockländerna — kom till makten med Sovjetunionens hjälp och att dess maktställning enbart vilar på Sovjets hegemoni i denna del av Europa. Det är både partiets styrka, då Moskva inte skulle tillåta att partiet förlorade makten, och dess svaghet, då det polska folket inte betraktar det som sitt eget parti. Ett sådant parti måste ofta föra en politik som strider med de egna nationella intressena. I Polen fanns ingen möjlighet att avlägsna kommunistpartiet från makten, men under den allmänna krisens tryck var det tänkbart att tvinga partiet till vissa eftergifter, som måste tolereras av Moskva. Att överskrida denna gräns var i förväg dömd att misslyckas. Man måste förstå denna yttre faktors avgörande betydelse för kommunistpartiets existens, agerande och framtid.

Partifunktionen åskådliggörs kanske bäst genom att utgå ifrån det socialistiska begreppet "demokratisk centralism";⁴ den benämning på det politiska systemet som finns i Östeuropa. Dess tillämpning ger toppen av kommunistisk byråkrati den oinskränkta och okontrollerbara makten. Alla andra organisationer — inklusive rester av andra partier, som i Polen överlever som en

pseudo-demokratisk fasad – uppfattas bara som "partiets förlängda arm",⁵ är samordnade i en pyramid och underordnade partibyråkratins kontroll och övervakning. Alla viktiga beslut av statsorgan och övriga organisationer och institutioner måste i förväg godkännas av motsvarande partiorgan. Genom "nomenklaturen" tillsätter partiets byråkrati bara de pålitliga på alla viktiga poster. Staten är partiets redskap. Samhällskontrollen är nästan total – men den kan förstås också kollapsa, som t ex i Polen. Om partiets politik alltför mycket kolliderar med samhällets grundläggande intressen, riskeras missnöjesutbrott som sätter systemet i gungning. Inte ens parti av sovjetisk typ går säker mot misslyckandets konsekvenser, och det kan givetvis uppstå en opposition inom partiet också – som i sextiotalets Tjeckoslovakien.

Förenade arbetarpartiets problem är enligt Dellenbrant bla "vikande medlemsantal". Vikande medlemsantal syftar tydligen på utrensningar. Inom förenade arbetarpartiet pågick utrensningar: från och med juli 1981, dvs efter partiets 9:e kongress, förlorade partiet ca 500 000 medlemmar.⁶ Utrensningar drabbar av naturliga skäl de reformvänliga och kompetenta och släpper fram konservativa och opportunister. Men även om det rensas ut, kommer det att bli nya medlemmar. Ansträngningar att aktivera partiet är på gång att döma av Jaruzelskis möte med lokala partiordförande den 17 februari 1982 och centralkommitténs möte den 24–25 februari samma år. Det mest väsentliga är förstås att det ej skedde några grundläggande förändringar inom partiet som förblir en del av maktstrukturen.

Författaren nämner en koalition mellan partiet, kyrkan och Solidaritet som en potentiell utväg ur krisen. Kyrkan är och har varit en maktfaktor i Polen, men den kan ju aldrig träda fram och exempelvis utnämna ministrar. Dessutom hör återhållsamhet till den katolska kyrkans traditioner. Ett helhjärtat stöd till den sida som befinner sig i underläge skulle innebära en risk för kyrkan att hamna bland förlorarna. Enligt Zdenek Hejzlar⁷ är det knappast troligt att kyrkan skulle vilja och kunna

ge något direkt stöd till den nuvarande regimen. En "samförståndsfront" – inte en koalition – med partiet, Solidaritet och kyrkan kunde vara ett första steg till den framtida demokratiseringen. Demokratiseringen i östblockstaterna är ett av de svåraste problemen i vår tid. Det gäller inte enbart att klara förhållandena till Sovjetunionen – att bryta sig ur Moskvas hegemoni – och tvinga de konservativa krafterna till eftergifter, utan också att hitta de institutioner och medel som skulle motsvara ett sådant samhälles behov och möjligheter. I en sådan kris som i Polen drömmer man säkert om ett "flerpartisystem", men att beteckna det som ett alternativ under de givna internationella, sociala och maktpolitiska förutsättningarna framstår som verklighetsfrämmande. Det nuvarande hegemoniska systemet under ledning av förenade arbetarpartiet har påtvingats polackerna, men man kan knappast tvinga dem att stödja det; därför kan det inte vara någon politisk lösning på längre sikt.

Edith Mägiste

Noter

- ¹ Jan Åke Dellenbrant, Polens partisystem – kontinuitet och förändring. Statsvetenskaplig Tidskrift 1 (1982) 48–51.
- ² Uppgift från f. medarbetaren till Jaruzelski, general Dubički, inför Utrikespolitiska Institutet våren 1982.
- ³ Antonio Gramsci, Selections from Political Writings 1921–1926: with additional texts by other Italian communist leaders. New York, 1978.
- ⁴ Zdenek Hejzlar, Reformkommunismus – Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei. Köln, 1976.
- ⁵ Z. Hejzlar, Prag i Skuggan av Moskva. Stockholm, 1977.
- ⁶ Z. Hejzlar, Den polska krisen. Internationella Studier 2 (1982) 19.
- ⁷ Z. Hejzlar, Konfrontation i Polen. Internationella Studier 1 (1982) 3–10.